

МЕНЕДЖМЕНТ

УДК 338.43-043.86:502.131.1

JEL O13, Q12, Q20

Сучасний стан та пріоритети сталого розвитку сільськогосподарських підприємств

Надводнюк О.О. *Білоцерківський національний аграрний університет*

Надводнюк О.О. Сучасний стан та пріоритети сталого розвитку сільськогосподарських підприємств. Економіка та управління АПК. 2023. № 2. С. 111–123.

Надводнюк О. Current state and priorities of sustainable development of agricultural enterprises. AIC Economics and Management. 2023. № 2. PP. 111–123.

Рукопис отримано: 11.09.2023 р.

Прийнято: 18.09.2023 р.

Затверджено до друку: 23.11.2023 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2023-185-2-111-123

Доведено, що особливістю сільського господарства є тісний зв'язок із навколишнім середовищем та взаємний вплив між ними, що й зумовило підвищений інтерес науковців та практиків до впровадження принципів сталого розвитку. Аргументовано, що сільське господарство є найбільш вразливим до зміни клімату, а також недодержання наукових вимог при веденні сільськогосподарського виробництва може зумовлювати негативний вплив на довкілля.

Визначено, що найбільшу частку у виробництві сільськогосподарської продукції посідають корпоративний сектор аграрної сфери, розвиток якого досліджено на основі їх ресурсного забезпечення та економічних результатів діяльності. Зроблено висновок, що в нинішніх умовах у середовищі сільськогосподарських підприємств відбуваються складні й навіть суперечливі процеси, які характеризуються наступним: значні зміни в кількості суб'єктів господарювання та площі сільськогосподарських угідь, які нині обробляються; виявлено відчутні збитки внаслідок війни у галузі рослинництва, посилення негативних процесів у скороченні поголів'я сільськогосподарських тварин у тваринництві тощо. Розраховано, що сільськогосподарські підприємства в умовах воєнного стану одержали позитивний фінансовий результат, зокрема у 2022 р. забезпечили рентабельність операційної на рівні 20,3 % та всієї діяльності – 13,6 %.

Ідентифіковано проблеми природно-екологічного характеру, які зумовлюють низку негативних чинників у розвитку сільськогосподарського виробництва. Обґрунтовано, що сталість системи розкривається у рівновазі соціально-економічної системи, в результаті якої в умовах впливу зовнішніх та внутрішніх змін виявляються її властивості цілісності, які дозволяють комплексно формувати та раціонально використовувати ресурсний потенціал, а також мати можливість до розширеного відтворення та мінімізувати негативний вплив на навколишнє середовища. Стале сільське господарство передбачає досягнення збалансованості екологічних, соціальних та економічних чинників у сільському господарстві з метою створення можливостей задоволення потреб майбутніх поколінь.

Узагальнено існуючі практики сталого ведення сільськогосподарської діяльності, а саме: ощадне сільське господарство, кращі сільськогосподарські практики, органічне сільське господарство, стале інтенсивне сільське господарство, модель «перманентного сільського господарства» передбачає гармонію з природними процесами, мінімізує витрати праці. Систематизовано чинники, які впливають на перехід до нових моделей ведення сільськогосподарського виробництва на принципах сталості, серед яких виділено такі групи: особистісні характеристики власника сільськогосподарського підприємства та його менеджменту, індивідуальні характеристики сільськогосподарського підприємства, поведінкові характеристики власника та менеджменту підприємства, а також зовнішні фактори.

Ключові слова: стале сільське господарство, ресурсне забезпечення, сільськогосподарське підприємство, керівники (власники), менеджмент, фактори впливу.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Забезпечення розвитку вітчизняних сільськогосподарських підприємств в умовах воєнного часу з метою виконання вимог продовольчої безпеки та відносної стабілізації аграрного сектору економіки є пріоритетним завданням. Незважаючи на високо ризикові умови ведення сільськогосподарського виробництва, на сьогодні держава продовжує реалізовувати державні програми з підтримки товаровиробників за різними напрямками, обсяги яких хоч і недостатні, однак спроможні формувати позитивні ефекти на рівні сільськогосподарських товаровиробників. Воєнна агресія росії зумовила загибель людей, руйнування виробничого капіталу, соціальної інфраструктури, призвела до скорочення робочих місць та доходів населення, і, відповідно, до зниження купівельної спроможності і скорочення заощаджень. Так, за оцінками експертів, у 2022 р. економіка країни втратила 29,2 % реального ВВП, 13,5 млн осіб змушені були мігрувати за кордон чи знайти нову домівку в інших регіонах України, у результаті рівень бідності становив 24 % населення [1]. За оцінкою експертів Світового банку, обсяги пошкоджень від війни в сільському господарстві за рік становлять 8,7 млрд дол. США, а потреби на відновлення – 29,7 млрд дол. США [2]. Очевидно, що це – не кінцеві оцінки втрат національної економіки та сільського господарства, зокрема, в результаті воєнного вторгнення, оскільки бойові дії продовжуються. Водночас, на сьогодні вже ведеться дискусія щодо пріоритетів повоєнного відновлення країни, де важливе місце відводиться саме розвитку аграрного сектору економіки [3].

Специфікою сільського господарства є те, що сільськогосподарське виробництво прямо пов'язано з теперішнім і майбутнім станом середовища, економіки та суспільства, забезпечуючи продовольчу безпеку, місця працевзайнятості для сільського населення, розвиток сільських територій та інші позитивні ефекти. А втім, сільське господарство спричинює погіршення навколишнього середовища, що й зумовлює підвищений інтерес науковців та практиків до забезпечення його сталості. Так, досліджувана галузь робить викиди до 17 % парникових газів у навколишнє середовище, що сприяє зміні клімату [4]. Зазначимо, що негативний вплив сільського господарства на довкілля проявляється через викиди метану (CH₄), аміаку (N₂O), вуглекислого газу CO₂, які розглядаються як найбільш значні викиди парникових газів [5].

Водночас сільське господарство є найбільш вразливим до зміни клімату, оскільки вищі температури знижують врожайність культур та продуктивність сільськогосподарських тварин та птиці, можуть призвести до загибелі посівів, сприяють поширенню хвороб та шкідників [4]. З іншого боку, у разі використання сільськогосподарськими товаровиробниками засобів захисту від шкідників та хвороб існує ризик потрапляння шкідливих речовин у ґрунт, водні екосистеми, повітря [6]. Не можна ігнорувати також і той факт, що недодержання наукових вимог при веденні сільськогосподарського виробництва може зумовлювати негативний вплив на ґрунт, а саме: ерозію ґрунту, ущільнення, порушення структури, деградацію поживних речовин [7]. Саме тому на сьогодні важливо вести пошук шляхів щодо реалізації засад сталого розвитку сільськогосподарських підприємств як базової галузі аграрного сектору, що неможливо забезпечити без врахування прояву чинників середовища їх функціонування в сучасних умовах розвитку.

Мета дослідження. Метою статті є проведення сучасного стану розвитку на основі оцінки елементів ресурсного забезпечення сільськогосподарських підприємств та виявлення тенденцій щодо формування результативних показників, узагальнення теоретичних засад існуючих практик ведення сільськогосподарського виробництва та обґрунтування чинників зовнішнього та внутрішнього характеру, які впливають на впровадження їх у практичну діяльність сільгоспідприємств.

Матеріал і методи. Теоретичною та методологічною основою дослідження є системно-функціональний підхід до вивчення складових ресурсного забезпечення сільськогосподарських підприємств та ідентифікації взаємозв'язків та взаємозалежностей сільськогосподарського виробництва та навколишнього середовища. При узагальненні підходів до розуміння поняття «стале сільське господарство» та чинників, які впливають на практичну реалізацію засад сталого розвитку використано методи систематизації, логіко-структурний, компаративний і причинно-наслідкового аналізу.

При підготовці статті використано такі методи: абстрактно-логічний та монографічний у процесі теоретичного узагальнення та формулювання висновків; методи системного аналізу, абстрактно-логічний, дедукції та індукції, формалізації дозволили узагальнити підходи до виокремлення чинників, які впливають на впровадження сталих практик ведення сільськогосподарської діяльності, а також взаємозв'язків та взаємозалежності між ними.

При розрахунку показників ресурсного забезпечення сільськогосподарських підприємств, фінансових результатів та показників рентабельності використано економіко-статистичні методи, а інформаційною базою слугував статистичний збірник «Сільське господарство України» за відповідні роки.

Результати дослідження та обговорення.

Спочатку розглянемо особливості розвитку сільськогосподарського виробництва у нинішніх умовах ведення війни. Відомо, що найбільшу частку у виробництві сільськогосподарської продукції посідає корпоративний сектор аграрної сфери, до якого відносять: вертикально-інтегровані підприємства холдингового типу, сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм, які відрізняються за величиною складових виробничих ресурсів, фермерські господарства [8]. Згідно з даними Державної служби статистики України у 2021 р., вартість продукції сільського господарства у постійних цінах 2016 р. становила 712566,3 млн грн, у т. ч. сільськогосподарські підприємства виробили – 484101,0 млн грн, а селянські господарства – 229465,3 млн грн. За звітний період встановлено, що в останні роки скорочується частка виробництва продукції тваринництва у загальних обсягах, у 2020 р. цей показник становив 22,7 %, а у 2021 р. – 18,6 %, що свідчить про порушення оптимального співвідношення між галузями рослинництва та тваринництва.

Визначено, що на сьогодні частка індивідуального сектору, який включає особисті селянські та підсобні господарства, у загальних обсягах виробництва має тенденцію до скорочення. Так, у 2020 р. частка індивідуального сектору у виробництві продукції сільського господарства склала 35,3 %, а у 2021 р. – 32,1 %, тобто, скоротилася на 3,4 в. п. Водночас, частка індивідуального сектору у виробництві продукції рослинництва у 2020 р. становила 31,7 %, продукції тваринництва – 47,7 %, а у 2021 р. значення часток склали, відповідно: 28,8 % та 46,3 %. Це свідчить про те, що особисті селянські господарства найбільшу частку формують при виробництві продукції тваринництва і, відповідно, ця тенденція посилюється в останні два роки.

Особливості розвитку сільськогосподарських підприємств корпоративного сектору розглянемо через характеристику їх ресурсного забезпечення та економічних результатів діяльності. Очевидно, що важливим виробничим ресурсом сільськогосподарського виробництва є земельні, які перебувають у постійному русі, що вимагає проведення поглибленого аналізу й оцінки.

Наведені розрахунки таблиці 1 свідчать про скорочення кількості сільськогосподарських підприємств у 2021 р., порівняно із 2015 р., – 2751 одиниць при одночасному збільшенні площі сільськогосподарських угідь. Така тенденція може свідчити про те, що в середовищі сільськогосподарських підприємств відбуваються складні й навіть суперечливі процеси. Ці процеси сприяють збільшенню землезабезпеченості саме тих підприємств, які провадять сільськогосподарську діяльність. Отже, можна стверджувати про наявність процесу концентрації основного засобу виробництва – земельних ресурсів – у первинних виробників, втім, цей процес є нерівномірним.

Так, група сільськогосподарських підприємств із розміром земельних угідь до 100 га (малі суб'єкти господарювання) постійно скорочується: за період аналізу майже на чверть (23,4 %) – до 21256 од. у 2021 році. Можна припустити, що скорочення кількості сільгосп-підприємств відбулося внаслідок фізичної або організаційної (об'єднання, злиття, виділення, поділу, реорганізації) трансформації підприємств або ж їх переходу до групи виробників із вищим рівнем землезабезпечення. Отже, за період аналізу, з цієї групи вийшли 6806 суб'єктів господарювання, з них тільки фермерських господарств – 6484 одиниць.

Встановлено, що групи господарств із землезабезпеченістю 100,01 – 500,00 га, 500,01 – 1000,00 га, 1000,01 – 5000,00 га понад 5 тис. га, або середні й надвеликі сільськогосподарські підприємства за звітний період забезпечили збільшення кількості суб'єктів господарювання та площ сільськогосподарських угідь, що ними обробляється. Цьому сприяв перехід господарств із нижчою землезабезпеченістю (до 100 га) та з вищою (понад 1 тис. га, але менше 5 тис. га) до груп з середньою та надвеликою землезабезпеченістю.

У результаті такого переходу сільськогосподарських підприємств спостерігається помітний приріст у групах з наступними характеристиками земельних угідь:

а) 50,01–100,00 га: кількість суб'єктів господарювання зросла на 107 % (до 5167 підприємств у 2021 р.), а площа земельних угідь зросла на 106,1 %;

б) 100,01–500,00 га: кількість сільськогосподарських підприємств збільшилася на 135,4 % (до 9371 підприємств у 2021 р.), а площа земельних угідь збільшилася на 135,1 %;

в) 500,01–1000,00 га: кількість суб'єктів господарювання зросла на 130,8 % (до 3228 підприємств у 2021 р.), а площа сільськогосподарських угідь збільшилася на 131,7 %;

Таблиця 1 – Земельні ресурси сільськогосподарських підприємств

Сільськогосподарські підприємства	2015 р.				2019 р.				2020 р.				2021 р.				Відхилення 2021 р. до 2015 р., +, –	
	Кількість підприємств		Площа сільськогосподарських угідь		Кількість підприємств		Площа сільськогосподарських угідь		Кількість підприємств		Площа сільськогосподарських угідь		Кількість підприємств		Площа сільськогосподарських угідь		Кількість	Площа
	од.	%	тис. га	%	од.	%	тис. га	%	од.	%	тис. га	%	од.	%	тис. га	од.		
Мали сільськогосподарські підприємства	42052	92,7	19922,7	100,0	38523	100,0	20113,6	100,0	36277	100,0	20252,4	100,0	39301,0	100,0	20822,8	100,0	-2751	+900,1
у т.ч. площею, га:																		
до 5,00	3872	9,2	12,8	0,1	2457	5,1	7,9	0,0	1975	5,4	6,4	0,0	1766	4,5	5,8	0,0	-2106	-7,0
5,01–10,00	3001	7,1	24,2	0,1	2200	4,5	17,2	0,1	1877	5,2	14,7	0,1	1827	4,7	14,3	0,1	-1174	-9,9
10,01–20,00	4129	9,8	64,9	0,3	3518	7,3	54,5	0,3	3061	8,4	47,7	0,2	3036	7,7	47,2	0,1	-1093	-17,7
20,01–50,00	11911	28,3	453,9	2,3	10440	21,4	393,6	2,0	9395	25,9	353,3	1,7	9460	24,1	353,5	1,7	-2451	-100,4
50,01–100,00	4827	11,5	351,9	1,8	4778	9,9	345,4	1,7	4626	9,7	333,0	1,6	5167	13,2	373,5	1,8	+340	+21,6
100,01–500,00	6919	16,5	1695,4	8,5	7717	15,9	1890,2	9,4	7889	16,6	1928,1	9,5	9371	23,8	2290,3	11,0	+2452	+549,9
500,01–1000,00	2467	5,9	1757,9	8,8	2672	5,4	1918,6	9,5	2716	5,7	1957,9	9,7	3228	8,2	2314,1	11,1	+761	+556,2
1000,01–5000,00	4363	10,4	9215,2	46,2	4181	19,8	8722,9	43,7	4159	11,5	8688,3	42,9	4845	12,3	10150	48,8	+482	+934,8
більше 5000,00	583	1,4	6346,6	31,8	560	1,4	6763,3	33,6	579	1,6	6923	34,2	601	1,5	5273,8	25,3	+18	-1072,2

Джерело: складено і розраховано за даними Державної служби статистики України.

г) 1000,01-5000,00 га: кількість сільськогосподарських підприємств збільшилася на 111,0 % (до 4945 од. у 2021 р.), а площа земельних угідь зросла на 110,1 %;

д) понад 5 тис. га: кількість суб'єктів господарювання зросла на 3,1 % (до 601 підприємства у 2021 р.), а площа земельних угідь скоротилася на 16,9 %.

Зазначимо, що значні зміни в кількості суб'єктів господарювання та площі сільськогосподарських угідь відбулися в останні роки ведення країною війни, окрім цього, на ці зміни впливають процеси локального значення, а також регіональні, національні і навіть світові тенденції.

Важливим завданням сільського господарства є забезпечення продовольчої безпеки країни, а також формування достатніх обсягів експортних поставок агропродовольства. Водночас у нинішніх умовах в окремих регіонах країни спостерігаються розбіжності між потребами населення в продовольчій продукції та можливостями їх задоволення із місцевих резервів на територіях, де ведуться бойові дії (Схід і Південь України), або регіон зазнає відчутних природних катастроф. Так, загальна кількість суб'єктів господарювання аграрного сектору, які зазнали збитків внаслідок збройної агресії РФ, становить 2653 од., площі ріллі зменшилися на 1,9 млн га, багаторічних насаджень – на 9 тис. га, а також майже 1 млн га потребує обстеження на наявність вибухонебезпечних предметів [9].

Водночас найбільш відчутних збитків внаслідок війни зазнала галузь рослинництва, де відбулася втрата обсягів виробництва продукції. У натуральних величинах 2022 р., порівняно з 2021 р., спад становить 35-40 %, що зумовлено скороченням посівних площ через тимчасову окупацію територій України і нижчою врожайністю культур, порівняно з попереднім роком [10].

Важливою складовою корпоративного сектору аграрної сфери є виробничий потенціал, який включає в себе, окрім земельних ресурсів, основні засоби виробництва, сільськогосподарських тварин і птицю, робочу силу. Встановлено, що основні засоби в сільському господарстві за 2010-і роки зросли майже у п'ятеро (4,8 раза), а їх зношеність після поступового зниження (у 2018 р. – 35,1 %), почала підвищуватися (у 2019 р. до 39,9 %). Це можна пояснити тим, що унаслідок зменшення інвестицій на відтворення основного капіталу у виробничому потенціалі сільського господарства (530,7 млрд грн) помітно зросла роль зношених і повністю амортизованих основних

фондів (20,2 млрд грн). Така тенденція виявила себе лише в 2019 р. і є підстави стверджувати, що вона триватиме і в наступні роки, оскільки основні показники знижуються. Доказом зазначеного є те, що продажі комбайнів за 7 міс. 2022 р., порівняно з аналогічним періодом 2021 р., зменшилися у 2,4 рази, тракторів – удвічі [11], що відбувається на тлі значних фізичних втрат техніки внаслідок бойових дій чи її викрадення окупантами. За оцінками, 84,2 тис. одиниць техніки та устаткування (11 % наявних до 24 лютого 2022 р.) є повністю або частково пошкодженими [12].

Спостерігається значне зростання капітальних інвестицій у 2018 р. (65,06 млрд грн), однак у 2020 р. обсяги капітальних інвестицій знизилися майже на 22,9 % (50,2 млрд грн), а у 2021 р. скоротилися на 24,6 % (49,1 млрд грн.). Варто зазначити, що в 2020 р. було проведено перерахунок кількісних показників капітальних інвестицій, що призвело до зміни всіх їх значень, однак набуті тенденції повністю збереглися.

Важливою частиною виробничого потенціалу сільського господарства виступає тваринництво, для якого характерною є низхідна динаміка показників, за винятком вирощування сільськогосподарської птиці. Так, у корпоративних структурах аграрного сектору спостерігається зменшення поголів'я сільськогосподарських тварин у середньому на 30–40 % за звітний період, що свідчить про загрозливу тенденцію не тільки для сільського господарства, а й для українського суспільства. Йдеться про те, що вітчизняне сільське господарство не в змозі забезпечити населення країни продуктами тваринництва, згідно з науково обґрунтованими нормами, за винятком продуктів птахівництва. Ця тенденція посилилася в останні два роки, оскільки через військові дії втрачено 15–20 % поголів'я великої рогатої худоби, свиней і птиці [13].

Вищезазначене свідчить, що під впливом негативних тенденцій у сільському господарстві погіршується й розвиток галузі тваринництва. До цього додаються проблеми природно-екологічного характеру внаслідок посилення ризиків глобальних кліматичних змін, що зумовлює прояв низки негативних чинників у розвитку сільськогосподарського виробництва. Тобто, посилення негативних явищ у природному середовищі, беззаперечно, впливає на виробничу діяльність сільськогосподарських підприємств.

Важлива роль у використанні виробничого потенціалу корпоративного сектору належить робочій силі. За досліджуваний період чисель-

ність найнятого персоналу відчутно зменшувалась, а в останні роки – майже на 1,5 % щорічно, і в 2020 р. становила майже 69 %, порівняно з 2010 р. Скорочується переважно персонал, зайнятий некваліфікованою працею сезонно або частково чи періодично, що надзвичайно впливає на рівень його доходів від роботи в господарствах. Разом з тим існує об'єктивна причина зменшення чисельності персоналу – підвищення рівня механізації та автоматизації виробничих процесів, а в останні роки – цифровізації технологічних операцій.

Однак, як зазначають експерти Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), через бойові дії частина працівників сільгоспідприємств та фермерів була змушена не тільки припинити економічну діяльність в аграрному секторі, понад 150 000 фермерів / працівників продовольчої системи безпосередньо постраждали від війни та/або були змушені мігрувати [14]. Перспектива відновлення їх економічної діяльності на власних землях є невизначеною, що може призвести до їх виходу з аграрного бізнесу або зміни спеціалізації. У складному становищі опинилися дрібнотоварні виробники, які виробляли сезонну продукцію, відігравали важливу роль у забезпеченні зайнятості й доходів сільського населення.

Окрім цього, у багатьох сільськогосподарських підприємствах була проведена мобілізація військовозобов'язаних до Збройних Сил України, значна частина яких проходить службу в зоні бойових дій. Це потребувало додаткових витрат на спеціальну матеріальну підтримку мобілізованих працівників та допомоги тим особам, хто виїхав на тимчасове проживання в інші регіони країни.

Важливе місце в системі відтворення ресурсного потенціалу сільськогосподарського виробництва належить результатам господарської діяльності. Визначено, що частка збиткових підприємств у 2020 р., порівняно із 2010 р., зменшилася на 16,5 в. п., а прибуткових – зросла на 13,5 в. п. За цей час рівень рентабельності усієї діяльності сільськогосподарських підприємств знизився на 3,6 в. п. (у 2020 р. склав 13,9 %), а операційної їх діяльності – на 5,5 в. п. (у 2020 р. склав 19,0 %). Отже, економічна ефективність сільськогосподарських підприємств за період дослідження знизилася, однак значення фінансових результатів мали тенденцію до зростання. Це можна пояснити значним збільшенням витрат на одиницю виробленої продукції з багатьох причин, проте слід назвати основні.

Експерти зазначають, що галузь сільськогосподарства стала однією із чотирьох, яка

забезпечила позитивний фінансовий результат в умовах воєнного стану, зокрема гарантувала у 2022 р. найвищу рентабельність операційної (20,3 %) та всієї (13,6 %) діяльності в умовах війни. Так, 78,4 % сільськогосподарських підприємств змогли закріпити позитивний фінансовий результат. І хоча частка збиткових агропідприємств зросла з 11,7 % у 2021 р. до 21,6 % у 2022 р., це значення є найменшим серед усіх видів економічної діяльності [15].

Розвиток сільськогосподарських підприємств відбувається під впливом значних змін природно-кліматичних умов, які характеризуються підвищенням температури навколишнього середовища, посиленням частоти змін або перепадів погоди, ранніми або пізніми приморозками, раптовими й зливовими дощами, посухою, суховіями, градами тощо. Процеси, які відбуваються в природному середовищі в останні роки, свідчать про настання глобальних змін, ризики яких складно оцінити. Можна припустити, що ризиковість у навколишньому середовищі надзвичайно підвищилася, що буде зумовлювати як зростання витрат на виробництво продукції, так і збільшення втрат від зовнішніх катаклізмів. Саме ці обставини зумовлюють пріоритет повоєнного відновлення - всебічне впровадження принципів сталого розвитку у практичну діяльність сільськогосподарських підприємств.

Узагальнення наукової літератури дозволило встановити, що сталий розвиток передбачає забезпечення стабільного економічного зростання без негативних змін навколишнього середовища за умови збереження ресурсної бази в довгостроковій перспективі, здатність системи до розширеного відтворення та пошук нового стану динамічної рівноваги [16]. Отже, сталість системи виявляється у формі рівноваги соціально-економічної системи, в результаті якої в умовах впливу зовнішніх та внутрішніх змін стають відчутними її властивості цілісності, які дозволяють комплексно формувати та раціонально використовувати ресурсний потенціал, а також мати можливість до розширеного відтворення.

Встановлено, що існують численні підходи до дефініції поняття сталого сільського господарства, зокрема: «... це філософія та система, що базується у сукупності цінностей, які характеризують ... розширення можливостей, усвідомлення екологічних та соціальних реалій, а також здатність людини використовувати раціональні дії» [17]; «... стратегія, яка допомагає виробникам підібрати гібриди та сорти, обрати підходи до управління, системи обробітку ґрунту, дотримання сівозмін з метою

скорочення витрат на придбані ресурси, мінімізації впливу системи на довкілля поза фермою, а також забезпечує одержання стабільних обсягів виробництва продукції та прибутку» [18]; «... здатність досягати цілей ... що дає можливість сільському господарству розвиватися із найвищою корисністю для людини на основі ефективного використання виробничих ресурсів та досягати збалансованого середовища» [19]; «... менеджмент та збереження природно-ресурсної бази, орієнтація технологічних та інституційних змін таким чином, щоб забезпечити задоволення потреб нинішніх і майбутніх поколінь» [20]. Вищезазначені дефініції розуміння сталого сільського господарства доводять, що лише за підходом Сільськогосподарської та Продовольчої Організації ООН (FAO) наголошується на збалансуванні екологічних, соціальних та економічних чинників у сільському господарстві та можливості задоволення потреб майбутніх поколінь.

Сільськогосподарське підприємство є відкритою складною системою, яка охоплює підсистеми та елементи, а тому від ступеня їх злагодженого, вчасного комплексного реагування на зміни зовнішнього та внутрішнього середовища залежить досягнення ним збалансованого соціо-еколого-економічного розвитку. Отже, сталий розвиток сільськогосподарського підприємства нами розглядається як набуття підприємством нової якості, яка проявляється у збалансованому розвитку підсистем (економічної, соціальної, екологічної), стійкому зростанні та активному впровадженні інноваційних технологій, методів управління та продуктів – у практичну діяльність. Набуття підприємством нової якості є наслідком прояву факторів, які впливають на формування сталого розвитку, що сприяє реалізації принципів сталого розвитку, стійкому економічному росту та підвищенню рівня інноваційності підприємства.

Встановлено, що дослідники виділяють різні концепції сталого розвитку, серед яких доцільно виділити такі:

1. Ощадне сільське господарство – це система землеробства, яка передбачає мінімальне порушення ґрунту, диверсифіковану сівозмину та підтримання органічного ґрунтового покриття [21, 22]. Цю модель називають однією з найкращих практик менеджменту, яка має позитивний вплив на екосистему та базується на таких принципах: прямий посів сільськогосподарських культур (тобто No-till), постійний ґрунтовий покрив на основі пожнивних залишків або покривні культури та додержання науково обґрунтованих сівозмін. На сьогодні модель

ощадного сільського господарства включає сучасні підходи до обробітку ґрунту, практики водозбереження, управління щодо раціонального використання техніки, які адаптовані для конкретного регіону, а також практичні засоби захисту навколишнього середовища.

2. Краща сільськогосподарська практика (Good Agricultural Practices, GAP), за визначенням FAO, це «збірник принципів для застосування у виробництві на фермі та післявиробничих процесів, які забезпечують виробництво безпечної, здорової їжі та нехарчової сільськогосподарської продукції з урахуванням економічної, соціальної та екологічної сталості» [23]. Основними цілями цієї моделі є: забезпечення безпечності та якості продукції в агропродовольчому ланцюзі, отримання нових ринкових переваг шляхом модифікації управління ланцюгом постачання та раціонального використання природних ресурсів, збереження здоров'я працівників та належних умов праці. Один із ключових елементів моделі GAP є попередження проблем до їх виникнення.

3. Органічне землеробство визначається Міжнародною Федерацією руху за органічне сільське господарство (IFOAM) як «виробнича система, яка підтримує здоров'я ґрунтів, екосистем і людей». Ця модель базується на врахуванні екологічних процесів, біорізноманіття та виробничих циклів, адаптованих до місцевих умов, а також не передбачає використання засобів, які зумовлюють несприятливі наслідки. Органічне сільське господарство поєднує традиції, інновації та наукові дослідження з метою збереження навколишнього середовища, здоров'я людей [24]. Ця модель базується на науково обґрунтованих методах, які дозволяють більш повно використовувати, накопичувати й економити природні фактори – сонце, воду, повітря і властивості самих рослин, що стало можливим практично не залучати ззовні енергію, хімічні речовини, добрива і поливну воду.

4. Стале інтенсивне сільське господарство (Sustainable Intensification (SI), що передбачає підвищення ефективності використання виробничих ресурсів з метою виробництва більших обсягів сільськогосподарської продукції із одиниці площі сільгоспугідь та зниження негативних екологічних та соціальних негативних наслідків [25].

5. Модель «перманентного сільського господарства» передбачає гармонію з природними процесами, мінімізує витрати праці і не завдає шкоди екології. Як зазначають зарубіжні науковці, пермакультура – це свідоме проєктування та підтримка сільськогосподарських продуктивних екосистем, для яких

властивими є різноманітність, стабільність і сталість природних екосистем [26]. За своєю сутністю ця модель передбачає дизайн системи рослинництва, яка враховує особливості кожної рослини та її взаємозв'язок із іншими елементами навколишнього середовища, з метою створення найбільш сприятливих умов для розвитку складових природного середовища та рослини.

Очевидно, що перехід до нових моделей ведення сільськогосподарського виробництва на принципах сталості залежить від численних факторів, які характеризують елементи середовища функціонування сільськогосподарських підприємств. Вважаємо, що необхідність додержання у виробничій діяльності сільськогосподарських підприємств принципів сталого розвитку пояснюється тісною взаємодією сільськогосподарства із елементами навколишнього середовища, біологічним характером сільськогосподарського виробництва, високою залежністю результатів діяльності від природно-кліматичних чинників, наявністю взаємного впливу галузі на довкілля, і навпаки тощо.

Окрім чинників, які характеризують макросередовище стану розвитку галузі сільськогосподарства, значний вплив на розуміння необхідності додержання принципів сталого розвитку мають елементи внутрішнього середовища сільськогосподарського підприємства.

До першої групи чинників нами віднесено особистісні характеристики власника сільськогосподарського підприємства та його менеджменту, які впливають на розуміння сталого розвитку як сучасної концепції та необхідності її впровадження у практичну діяльність. Із цією метою нами проведено опитування керівників та менеджерів сільськогосподарських підприємств Київської, Черкаської та Вінницької областей. До анкети були внесені питання, відповіді на які дозволяють визначити готовність менеджменту господарств до впровадження вимог сталого розвитку, встановити види діяльності, які вже впроваджені чи впроваджуються на підприємстві, а також наявність мотивів переходу до сталого сільськогосподарського виробництва. Кількість респондентів становила 426 осіб, що забезпечує репрезентативність вибірки, тобто, її спроможність відтворювати основні характеристики генеральної сукупності.

Встановлено, що вік власника та менеджера є однією з найбільш важливих характеристик сільськогосподарських товаровиробників, який визначає розуміння сучасних підходів до сталого розвитку сільськогосподарств. Так, за результатами анкетування 31 % респондентів

було віднесено до групи 35-40 років, 36 % – 41-50 років та 18 % – старше 50 років. Так, на запитання «Що ви розумієте під сталим розвитком сільського господарства та чи існує необхідність у додержанні його засад» лише 42 % респонденти дали вірну відповідь та обґрунтували доцільність додержання його вимог у веденні бізнесу.

Серед найбільших загроз, які зумовлюють необхідність впровадження принципів сталого сільського господарства, виділено глобалізаційні кліматичні зміни, наслідки війни в країні, погіршення якості ґрунту, високий рівень забруднення навколишнього середовища. Цікавими є відповіді респондентів на запитання «Які Ви знаєте практики ведення сільськогосподарської діяльності, які відповідають вимогам сталого розвитку?», у яких виділено систему No-till, органічне сільське господарство, зрошувальне сільське господарство. За одержаними відповідями зроблено висновок про те, що молодші за віком власники чи менеджери мають вищу схильність впроваджувати інноваційні технології, ніж представники старшого віку.

Важливу роль у готовності впроваджувати новітні агротехнічні рішення власниками чи менеджерами сільгосппідприємств відіграє наявність спеціальної освіти та постійне підвищення кваліфікації через саморозвиток, тренінги, наукові семінари тощо.

На основі відповідей респондентів встановлено, що основним критерієм прийняття управлінського рішення про доцільність впровадження конкретних технологій є позитивна величина чистого результату. Очевидно, що орієнтація на сталі методи ведення сільськогосподарського виробництва буде вимагати врахування не лише економічного ефекту, а й соціального та екологічного.

До другої групи чинників, які характеризують безпосередньо сільськогосподарське підприємство, слід віднести розміри підприємства, його географічне розміщення, виробничу спеціалізацію, тип ґрунтів та їх якісні показники, рівень інноваційності, які мають значний вплив на впровадження інноваційних сільськогосподарських методів. Так, розмір підприємства було констатовано як визначальний фактор, оскільки підтверджено результати опитування, що власники та менеджери більших за величиною ферм частіше інвестують капітал у придбання новітньої сільськогосподарської техніки, машин, устаткування та нових технологій. Окрім того, у сільських громадах, де функціонують такі підприємства, спостерігається вищий сукупний дохід у

працівників, працюють об'єкти соціальної інфраструктури, є пошана до власника (керівника) та провідних фахівців підприємства.

Результати анкетування дозволили встановити, що на малих за розмірами сільськогосподарських підприємствах найчастіше впроваджують методи органічного землеробства. Очевидно, що наявність прав власності на землю буде підвищувати ймовірність впровадження інноваційних методів ведення сільського господарства.

Вважаємо, що значний вплив на впровадження принципів сталого розвитку сільськогосподарськими підприємствами мають такі показники, як температура, тип ґрунту, географічне місцезнаходження, кількість опадів і наявність співпраці із науково-дослідними установами, ринками. Однак встановити рівень впливу цих показників за результатами опитування не вдалося, це потребує формування інформаційного масиву даних у розрізі кожного підприємства та їх аналізу.

До третьої групи слід віднести чинники, які характеризують поведінку власника та менеджменту підприємства, тобто, як вони ставляться до конкретних ситуацій та тенденцій, їх оцінки в аспекті позитивного та негативного впливу. Як переконує зарубіжний досвід, готовність фермерів використовувати сталі агротехнічні практики підвищилася, коли було доведено їх екологічні переваги щодо позитивного впливу на навколишнє середовище. Це пов'язано в основному з тим, що здорове довкілля може забезпечити підвищення виходу продукції з одиниці площі, що слід вважати більш вигідним доходом.

Зарубіжні дослідники доводять, що існує позитивна кореляція між впровадженням сталих методів ведення сільськогосподарського виробництва та ставленням фермера до навколишнього середовища [27, 28]. У зв'язку із цим існує необхідність у підготовці менеджменту підприємств щодо принципів сталого розвитку, обґрунтуванні необхідності їх впровадження у практичну діяльність сільськогосподарського виробництва, інформації про переваги технологій сталого сільського господарства шляхом проведення на регіональному рівні наукових семінарів, тренінгів та інших просвітницьких заходів.

Не можна залишити поза увагою зовнішні фактори, які будуть формувати впливи на власників та менеджмент сільськогосподарських підприємств щодо прийняття практик зі сталого сільського господарства, такі, як: отримання інформації, доступ до наукових та інших інформаційних ресурсів, відносини із науков-

цями, освітніми та науково-дослідними організаціями, громадськими організаціями зі сталого розвитку та інші. Результати досліджень вітчизняних та зарубіжних дослідників переконують, що інформація є однією з критичних чинників, яка призводить до впровадження сільськогосподарськими підприємствами сталих практик. Це допомагає виробникам одержати інформацію про особливості сталих технологій, а також їх практичне використання, що підвищує ймовірність їх практичного використання. Так, за результатами опитування встановлено, що джерелами надходження інформації про сталі методи у сільському господарстві є ресурси «Інтернет», наукові статті у спеціалізованих фахових виданнях, спеціалізовані виставки, використання навчальних видань, засоби масової інформації. Вважаємо, що дорадчі сільськогосподарські служби мають посилити свою діяльність у стимулюванні сільськогосподарських товаровиробників щодо впровадження сталих практик, оскільки вони є одним із джерел отримання знань та поширення провідного досвіду, а також надання консультацій фахівцями цих служб може забезпечувати переконання власника та менеджменту у доцільності додержання принципів сталого розвитку.

Не можна залишати поза увагою і факт членства сільськогосподарських товаровиробників у громадських організаціях, асоціаціях органічного землеробства, фермерів та приватних землевласників, виробників та переробників, що буде чинити сприятливий вплив на виробника щодо прийняття сталих практик.

Вважаємо, що аграрні заклади вищої освіти у нинішніх умовах повинні активізуватися у підготовці короткострокових програм навчання з підвищення кваліфікації керівників та провідних фахівців щодо поширення досвіду про провідні практики та управлінські рішення для сталого виробництва, а також надання інформації про переваги, які вони отримують, якщо змінять існуючі підходи до організації сільськогосподарського виробництва.

До цієї групи чинників слід віднести програми державної підтримки, які можуть позитивно впливати на поширення практик сталого сільського господарства. Так, згідно із Постановою Кабінету Міністрів України від 21.06.2022 № 738 «Деякі питання надання грантів бізнесу», діє урядова програма ««Робота» з надання грантів аграрним підприємствам [29], які передбачають підтримку садівництва, ягідництва та виноградарства, а також тепличних господарств, однак програм з підтримки

сталого сільського господарства у пакеті підтримки нами не виявлено.

Висновки. Очевидно, що встановлені тенденції щодо погіршення ресурсного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників у майбутньому будуть посилюватися, а також буде мати місце підвищення собівартості вирощування сільгоспкультур, ускладнення збуту продукції як на внутрішніх, так і на зовнішніх ринках. У цих умовах сільськогосподарські виробники продовжать зміну структури виробництва на користь високопродуктивних сільськогосподарських культур, скорочення площ під зернові, а також відмову від вирощування трудомістких культур, що негативно позначиться на забезпеченні ними населення країни. Окрім цього, через повномасштабну війну буде продовжена тенденція скорочення поголів'я тварин у сільськогосподарських підприємствах, збільшення витрат на тваринництво й відсутність фінансових ресурсів у аграріїв для відбудови зруйнованих тваринницьких приміщень та закупівлі молодняку тварин. За цих умов пріоритетами повоєнного відновлення сільського господарства повинні стати питання формування елементів ресурсного забезпечення галузі, а також технології сталого сільськогосподарського виробництва.

Узагальнено, що стале сільське господарство можна визначити як виробництво агропродовольства з мінімальним негативним впливом на навколишнє середовище та високим рівнем адаптації до глобалізаційних кліматичних змін. За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок про те, що на впровадження сталих моделей ведення сільськогосподарського виробництва будуть впливати такі охарактеризовані групи чинників, як екзогенні та ендогенні змінні. Існує необхідність у популяризації серед вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників сталого сільського господарства як філософії, що базується на Цілях сталого розвитку і знаннях впливу сільського господарства на навколишнє середовище, яка передбачає створення інтегрованих, ресурсоощадних, збалансованих систем ведення сільськогосподарського виробництва, які зменшують негативний вплив на навколишнього середовища, підтримують продуктивність сільського господарства, сприяють економічній життєздатності організації як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективах, а також підтримують соціальну стабільність сільських громад та сприяють підвищенню рівня якості життя.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Богдан Т. Фінансово-економічні наслідки війни. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/550614_finansovoeconomichni_naslidki.html.
2. The World Bank, the Government of Ukraine, the European Union, the United Nations. Rapid Damage and Needs Assessment. URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099545009082226957/p1788430ed0fce0050b9870be5ede7337c6>.
3. Дослідження ініціатив у сфері повоєнного відновлення. URL: https://ednannia.ua/images/Master_version_UKR_Rebuilding.pdf.
4. Lynch J., Cain M., Fram, D. and Pierrehumbert R. (2021). Agriculture's contribution to climate change and role in mitigation is distinct from predominantly fossil CO₂ - emitting sectors. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, 2021.4. DOI:10.3389/fsufs.2020.518039.
5. Cloy J. M., Smith K. A. Greenhouse gas sources and sinks. *Encyclopedia of the Anthropocene*. 2018. 2. 391 pp.
6. Sen S., Singh M. K., Das A. Effects of food production and consumption on environment and climate. In Mukherjee, M. et al. (Eds.) *Advances in Medical Physics and Healthcare Engineering: proceedings of AMPHE 2020*, Singapore: Springer, pp. 361–370. DOI:10.1007/978-981-33-6915-3.
7. Srinivasarao C., Rakesh S., Kumar G.R., Manasa R., Somashekar G., Lakshmi C.S., Kundu S. Soil degradation challenges for sustainable agriculture in tropical India. *Current Science*, 2021. 120 (3), P. 492-500. DOI:10.18520/cs%2Fv120%2Fi3%2F492-500.
8. Аграрні та агропродовольчі структури в умовах посилення турбулентності: монографія / Шуст О. А., Варченко О. М., Крисанов Д. Ф. та ін.; за ред. О. А. Шуст.- К.: ТОВ «ТРОПЕА», 2023. 440 с.
9. Аграрний сектор економіки: підсумки 2022 та прогноз на 2023 рік. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ahraryny-sektor-ekonomiky-pidsumky-2022-ta-prohnoz-na-2023-rik>.
10. Наповнюють бюджет і годують. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/napovnyuyut-byudzheth-i-goduyut/>.
11. Продажі комбайнів в Україні знизились у понад 2 рази. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/prodazi-kombajniv-v-ukraini-znizilis-u-ponad-2-razi>.
12. Огляд збитків від війни в сільському господарстві України. Непряма оцінка пошкоджень. Другий випуск 10 листопада 2022. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/11/Damages_report_issue2_ua-1.pdf.
13. Збитки від загибелі тварин та пошкодження тваринницьких ферм становлять приблизно 2 млрд гривень. URL: https://biz.censor.net/news/3379978/zbytky_vid_zagybeli_tvaryn_ta_poshkodjennya_ferm_stanovlyat_pryblyzno_2_milyarda_minagropolityky.
14. Сутінки агрохолдингів: як війна змінить сільське господарство України. URL: <https://mind.ua/publications/20245288-sutinki-agroholdingiv-yak-vijna-zminit-siljske-gospodarstvo-ukrayini>.
15. Лупенко Ю. Чистий прибуток українських агропідприємств торік становив 87,1 мільярда. URL:

<https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3762673-cistij-pributok-ukrainskih-agropidприємstv-torik-stanoviv-871-milarda-iae.html>.

16. Varchenko O., Utechenko D., Khakhula L. Key Components of Sustainable Supply Chain Development of the Agricultural Sector of Ukraine. *International Journal Supply Chain. Management*. 2019. Vol. 8, No. 2. P. 874–884.

17. Siebrecht N. Sustainable agriculture and its implementation gap – Overcoming obstacles to implementation. *Sustainability*, 2020. Vol. 12 (9), P. 3853–3865. DOI:10.3390/su12093853.

18. Trigo A., Marta-Costa A., and Fragoso R. Principles of sustainable agriculture: Defining standardized reference points. *Sustainability*, 2021. Vol. 13 (8), 4086. DOI:10.3390/su13084086.

19. Harwood R. R. A history of sustainable agriculture. In Edwards C. A., Lal R., Madden P., Miller R.H. and House G. (Eds.) *Sustainable Agricultural Systems*, 2020. P. 3–19. Boca Raton: CRC Press. DOI: 10.1201/9781003070474.

20. FAO. *Conservation Agriculture Food and Agriculture Organization of the United Nations*. 2006. URL: <http://www.fao.org/conservation-agriculture/en/>.

21. Nyanga P. H., Umar B. B., Chibamba D., Mubanga K. H., Kunda-Wamuwi C. F., and Mushili B. M. (2020). Chapter 6 – Reinforcing ecosystem services through conservation agriculture in sustainable food systems. In Rusinamhodzi, L. (Ed.) *The Role of Ecosystem Services in Sustainable Food Systems*, Academic Press, 2020. P. 119–133. DOI:10.1016/B978-0-12-816436-5.00006-8.

22. *Conservation Agriculture: Making Climate Change Migration and Adaptation Real in Europe*. URL: https://ecaf.org/wp-content/uploads/2021/02/Conservation_Agriculture_climate_change_report.pdf.

23. Sareen S. A. *Scheme and Training Manual on Good Agricultural Practices*. Rome: FAO, 2016. 122 p.

24. Miśniakiewicz M., Łuczak J., and Maruszewska N. Improvement of organic farm assessment procedures on the example of organic farming in Poland – Recommendations for organic farming in Poland. *Agronomy*, 2021. Vol. 11(8). DOI:10.3390/agronomy11081560.

25. Petersen B. and Snapp S. (2015). What is sustainable intensification? Views from experts. *Land Use Policy*, 2015. Vol. 46. P. 1–10. DOI:10.1016/j.landusepol.2015.02.002.

26. Holmgren D. (2020). *Essence of permaculture*. Melliodora Publishing. 2020. 43p. ISBN: 978-0-6483442-3-0.

27. Sriwichailamphan T. and Sucharidtham T. Factors affecting adoption of vegetable growing using organic system: A case study of Royal Project Foundation, Thailand. *International Journal of Economics & Management Sciences*, 2014. Vol. 3 (2). DOI: 10.4172/2162-6359.1000179.

28. Sapbamrer R. and Thammachai A. (2021). A systematic review of factors influencing farmers' adoption of organic farming. *Sustainability*, Vol.13 (7), 3842. DOI:10.3390/su13073842.

29. Грантова підтримки господарств у 2023 році. <https://dotacii2019.minagro.gov.ua/>.

REFERENCES

1. Bohdan, T. Financial and economic consequences of the war. Available at: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/550614_finansovoeconomicchni_naslidki.html.

2. The World Bank, the Government of Ukraine, the European Union, the United Nations. *Rapid Damage and Needs Assessment*. Available at: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099545009082226957/p1788430ed0fce0050b9870be5ede7337c6>.

3. Study of initiatives in the field of post-war reconstruction. Available at: https://ednannia.ua/images/Master_version_UKR_Rebuilding.pdf.

4. Lynch, J., Cain, M., Fram, D. and Pierrehumbert, R. (2021). Agriculture's contribution to climate change and role in mitigation is distinct from predominantly fossil CO₂ - emitting sectors. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, DOI:10.3389/fsufs.2020.518039.

5. Cloy, J. M., Smith, K. A. (2018). Greenhouse gas sources and sinks. *Encyclopedia of the Anthropocene*, no. 2, 391 pp.

6. Sen, S., Singh, M. K., Das, A. (2020). Effects of food production and consumption on environment and climate. In Mukherjee, M. et al. (Eds.) *Advances in Medical Physics and Healthcare Engineering: proceedings of AMPHE*, Singapore: Springer, pp. 361–370. DOI:10.1007/978-981-33-6915-3.

7. Srinivasarao, C., Rakesh, S., Kumar, G. R., Manasa, R., Somashekar, G., Lakshmi, C. S., Kundu, S. (2021). Soil degradation challenges for sustainable agriculture in tropical India. *Current Science*, 120 (3), pp. 492–500. DOI:10.18520/cs%2Fv120%2Fi3%2F492-500.

8. Shust, O. A., Varchenko, O. M., Krysanov, D. F. (2023) *Ahrarni ta ahroprodovolchi struktury v umovakh posyennia turbulentnosti: monohrafiia* [Agrarian and agro-food structures in conditions of increased turbulence: monograph], K.: TOV «TRO-PEA», 440 p.

9. The agricultural sector of the economy: the results of 2022 and the forecast for 2023. Available at: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ahraryy-sektor-ekonomiky-pidsumky-2022-ta-prohnoz-na-2023-rik>.

10. They fill the budget and feed. Available at: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/napovnyuyut-byudzhet-i-goduyut/>.

11. Sales of combine harvesters in Ukraine decreased by more than 2 times. Available at: <https://agravery.com/uk/posts/show/prodazi-kombajniv-v-ukraini-znizilis-u-ponad-2-razi>.

12. Review of war losses in the agriculture of Ukraine. Indirect damage assessment. Second issue November 10, 2022. Available at: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/11/Damages_report_issue2_ua-1.pdf.

13. Losses from the death of animals and damage to livestock farms amount to approximately 2 billion hryvnias. Available at: https://biz.censor.net/news/3379978/zbytku_vid_zagybeli_tvaryn_ta_poshkodjennya_ferm_stanovlyat_pryblyzno_2_milyarda_minagropolityky.

14. Twilight of agricultural holdings: how the war will change the agriculture of Ukraine. Available at: <https://mind.ua/publications/20245288-sutinki-agroholdingiv-yak-vijna-zminit-silske-gospodarstvo-ukrayini>.

15. Lupenko, Y. The net profit of Ukrainian agricultural enterprises last year amounted to 87.1 billion. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3762673-cistij-pributok-ukrainskih-agropidpriemstv-torik-stanoviv-871-milarda-iae.html>.

16. Varchenko, O., Utechenko, D., Khakhula, L. Key. (2019). Components of Sustainable Supply Chain Development of the Agricultural Sector of Ukraine. *International Journal Supply Chain Management*. Vol. 8, no. 2, pp. 874–884.

17. Siebrecht, N. (2020). Sustainable agriculture and its implementation gap – Overcoming obstacles to implementation. *Sustainability*, Vol. 12 (9), pp. 3853–3865. DOI:10.3390/su12093853.

18. Trigo, A., Marta-Costa, A., Fragoso, R. (2021). Principles of sustainable agriculture: Defining standardized reference points. *Sustainability*, Vol. 13 (8), 4086. DOI:10.3390/su13084086.

19. Harwood, R. R. (2020). A history of sustainable agriculture. *Sustainable Agricultural Systems*, P.3–19. DOI:10.1201/9781003070474.

20. FAO. Conservation Agriculture Food and Agriculture Organization of the United Nations. 2006. Available at: <http://www.fao.org/conservation-agriculture/en/>.

21. Nyanga, P. H., Umar, B. B., Chibamba, D., Mubanga, K. H., Kunda-Wamuwi, C. F., and Mushili, B. M. (2020). Chapter 6 – Reinforcing ecosystem services through conservation agriculture in sustainable food systems. In Rusinamhodzi, L. (Ed.) *The Role of Ecosystem Services in Sustainable Food Systems*, Academic Press, pp. 119–133. DOI:10.1016/B978-0-12-816436-5.00006-8.

22. Conservation Agriculture: Making Climate Change Migration and Adaptation Real in Europe. Available at: https://ecaf.org/wp-content/uploads/2021/02/Conservation_Agriculture_climate_change_report.pdf.

23. Sareen, S. A. (2016). *Scheme and Training Manual on Good Agricultural Practices*. Rome: FAO, 122 p.

24. Miśniakiewicz, M., Łuczak, J., Maruszewska, N. (2021). Improvement of organic farm assessment procedures on the example of organic farming in Poland – Recommendations for organic farming in Poland. *Agronomy*, Vol. 11 (8). DOI:10.3390/agronomy11081560.

25. Petersen, B. Snapp, S. (2015). What is sustainable intensification? Views from experts. *Land*

Use Policy, Vol. 46, pp. 1–10. DOI:10.1016/j.landusepol.2015.02.002.

26. Holmgren, D. (2020). *Essence of permaculture*. Melliodora Publishing. 43p. ISBN: 978-0-6483442-3-0.

27. Sriwichailamphan, T., Sucharidtham T. (2014). Factors affecting adoption of vegetable growing using organic system: A case study of Royal Project Foundation, Thailand. *International Journal of Economics & Management Sciences*, Vol. 3 (2). DOI: 10.4172/2162-6359.1000179.

28. Sapbamrer, R., Thammachai A. (2021). A systematic review of factors influencing farmers' adoption of organic farming. *Sustainability*, Vol.13 (7), 3842. DOI:10.3390/su13073842.

29. Grant support for farms in 2023. Available at: <https://dotacii2019.minagro.gov.ua/>.

Current state and priorities of sustainable development of agricultural enterprises

Nadvodniuk O.

It has been proven that the peculiarity of agriculture is the close connection with the environment and the mutual influence between them, which led to the increased interest of scientists and practitioners in the implementation of the principles of sustainable development. It is argued that agriculture is the most vulnerable to climate change, as well as non-observance of scientific requirements in agricultural production can cause a negative impact on the environment.

It has been determined that the largest share in the production of agricultural products is held by the corporate sector of the agrarian sphere, the development of which was studied on the basis of their resource provision and economic results of activity. It was concluded that in the current conditions, complex and even contradictory processes are taking place in the environment of agricultural enterprises, which are characterized by the following: significant changes in the number of economic entities and the area of agricultural land currently under cultivation; noticeable losses due to the war in the field of crop production, the strengthening of negative processes in the reduction of the number of agricultural animals in animal husbandry, etc. were revealed. It is calculated that agricultural enterprises in the conditions of martial law obtained a positive financial result, in particular, in 2022, they ensured the profitability of the operating room at the level of 20,3 % and of the entire activity – 13,6 %.

Problems of a natural and ecological nature, caused by the manifestation of a number of negative factors in the development of agricultural production, have been identified. It is substantiated that the sustainability of the system manifests itself as a form of equilibrium of the socio-economic system, as a result of which, under the influence of external and internal changes, its properties of integrity are manifested, which allow to comprehensively form and rationally

use resource potential, as well as to have the opportunity for expanded reproduction and minimize the negative impact on the environment. Sustainable agriculture involves achieving a balance of ecological, social and economic factors in agriculture in order to create opportunities to meet the needs of future generations.

The existing practices of sustainable agricultural activity are summarized, namely: thrifty agriculture, best agricultural practices, organic agriculture, sustainable intensive agriculture, the model of «permanent agriculture» assumes harmony with natural

processes, minimizes labor costs. Factors that affect the transition to new models of agricultural production based on sustainability are systematized, among which the following groups are distinguished: personal characteristics of the owner of the agricultural enterprise and his management, individual characteristics of the agricultural enterprise, behavioral characteristics of the owner and management of the enterprise, as well as external factors.

Key words: sustainable agriculture, resource provision, agricultural enterprise, managers (owners), management, influencing factors.

Copyright: Надводнюк О.О. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:
Надводнюк О.О.

<https://orcid.org/0000-0003-2572-9861>